

Lost in translation?

De (ex-)gedetineerde in de participatiesamenleving

Redactie:

Theo W.A. de Wit, Reijer J. de Vries en Ryan van Eijk

Deel 6 uit de Publicatiereeks van het Centrum voor Justitiepastoraat

Deel 1: F. van Iersel & J. Eerbeek (red.), *Handboek justitiepastoraat. Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Budel: Damon 2009

Deel 2 : Th.W.A. de Wit, E. Jonker & R. van Eijk (red.), *Van kwaad verhalen. Context en praktijk van het justitiepastoraat*, Wolf Legal Publishers, 2010

Deel 3 : Th.W.A. de Wit, E. Jonker & R. van Eijk (red.), *Twee heren dienen: Geestelijk verzorgers en hun beroepseer*, Wolf Legal Publishers, 2011

Deel 4 : Th.W.A. de Wit, R.J. de Vries & R. van Eijk (red.), 'Graag een normaal gesprek', *Geestelijk verzorgers aan het werk met gedetineerden*, Wolf Legal Publishers, 2012

Deel 5 : Theo W.A. de Wit, Reijer J. de Vries en R. van Eijk (red.), *Grensverkeer, De meerstemmigheid van de geestelijk verzorger bij justitie*. Wolf Legal Publishers, 2014

Dit boek is een uitgave van:

Wolf Legal Publishers (WLP)

Postbus 31051

6503 CB Nijmegen

Tel: 0135821366

E-Mail: info@wolfpublishers.nl

www.wolfpublishers.com

Foto omslag: Jan Steen, De Terugkeer van de verloren zoon, 1668-1670

(*Montreal, Musée des Beaux-Arts*)

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de door de Auteurswet 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd (waaronder begrepen het opslaan in een geautomatiseerd gegevensbestand) of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De bij toepassing van artikel 16B en 17 Auteurswet 1912 wettelijk verschuldigde vergoedingen wegens fotokopieën, dienen te worden voldaan aan de Stichting Reprorecht, Postbus 882, 1180 AW te Amstelveen. Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken op grond van artikel 16 Auteurswet 1912 dient men zich tevoren tot de uitgever te wenden. Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten of onvolkomenheden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Reijer J. de Vries en Theo W.A. de Wit	
Thema: Participatiesamenleving	
Netwerken boeten	15
<i>Mogelijkheden en obstakels voor herstellend recht in een participatiesamenleving</i>	
Theo de Wit	
Levenslang en terugkeer in de samenleving	25
Anton van Kalmthout	
Eeuwige verdoemenis bij leven?	33
<i>Regieproblemen rond stigmatisering in de participatiesamenleving</i>	
Ryan van Eijk	
Van binnen naar buiten	51
<i>De vragen van gedetineerden en het antwoord van de participatiesamenleving</i>	
Ype Viersen	
Migrantenkerken als schakel in de re-integratieketen	61
Regien Smit	
Kerk met Stip - naar een inclusieve kerk?	77
<i>Een case-study</i>	
Reijer J. de Vries en Herman Noordegraaf	
Thema: Liturgie	
Mystagogisch vieren	97
<i>Over de mogelijkheden van een ritueel-liturgisch mystagogisch proces</i>	
Theo van Dun	
Liturgische spiritualiteit in het justitiepastoraat	117
Thomas Quartier	
Hoe komen we in de bajes tot bidden?	133
Andries Govaart	

Een stem in bewaring	143
<i>Het zelfverstaan van de prediker in de context van een justitiële inrichting</i>	
Ciska Stark	
Pinksteren tussen tekst en lezer	155
<i>Exegetische en hermeneutische verkenningen bij het Lucaanse Pinksterverhaal (Hand. 2)</i>	
Arie Zwiep	
Auteurs	173

Voorwoord

Reijer de Vries en Theo de Wit

Ter gelegenheid van het eerste lustrum van het Centrum voor Justitiepastoraat (CJP) werd op 2 oktober 2014 in Tilburg een congres gehouden over 'de (ex-)gedetineerde in de participatiesamenleving'. Volgens velen zijn we op weg naar een 'participatiesamenleving' waarin mensen zelf meer initiatieven nemen en de overheid een meer faciliterende rol toekomt. Tijdens het congres werd de vraag aan de orde gesteld of dit kansen zijn voor (ex-)gedetineerden die een nieuw leven willen beginnen en welke mogelijkheden de participatiesamenleving biedt aan geestelijke verzorging die een bijdrage wil leveren aan herstellend recht. Speciale aandacht werd gegeven aan nazorgorganisaties en migrantenkerken en hun gastvrije omgang met in de samenleving terugkerende ex-gedetineerden en mensen uit de vreemdelingenbewaring.

In het eerste deel van deze bundel zijn de lezingen van de sprekers tijdens het congres in de vorm van artikelen opgenomen. Vanwege de thematische verwantschap met het middagprogramma van het congres is in dit deel tevens een verslag opgenomen van een onderzoek naar het functioneren van een Kerk met Stip, dat dit voorjaar werd uitgevoerd aan de Protestantse Theologische Universiteit.

In het tweede deel staat het werk van de justitiepastor centraal. Een van de taken van de protestantse en de rooms-katholieke geestelijk verzorger is de verzorging van de kerkdienst, respectievelijk de weekendliturgie.¹ De deelname aan de (zondagse) vieringen vormen een belangrijke schakel tussen de zorg voor gedetineerden in de bajes en de nazorg door geloofsgemeenschappen na detentie. De studiedagen voor de justitiepastores in het voorjaar van 2014 stonden in het teken van deze taak. Tijdens de studiedagen voor de rooms-katholieke justitiepastores, rond het thema 'vrijheid vieren', stond de reflectie op de liturgische competentie centraal. De protestantse studiedagen waren gewijd aan de competentie inzake de prediking met als thema "De preek als heilig spel. De dominee als 'oplichter'". De preekvaardigheid werd geoefend aan de hand van preken op Pinksteren over Handelingen 2. De lezing van Arie Zwiep richtte zich op de vragen die daarmee verband houden. In de beweging van liturgie naar prediking zijn de lezingen van de studiedagen in uitgewerkte vorm in dit tweede deel opgenomen.

De beide delen van deze lustrumbundel worden met elkaar verbonden in de titel: *Lost in Translation*, een verwijzing naar de bekende film

¹ Zie de competentieprofielen van resp. de protestantse en de rooms-katholieke justitiepastor in: A.H.M. van Iersel en J.D.W. Eerbeek (red.), *Handboek justitiepastoraat. Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Budel: Damon 2009, pp. 545-564 en pp. 565-586; verwijzing p. 555 en p. 577.

van Sophia Coppola uit 2003. De film brengt twee mensen in beeld die verloren in zichzelf in een anonieme stad zitten, verward door de hun vreemde taal en cultuur. Tegelijk verbindt deze verlorenheid deze mensen met elkaar. Het is een metafoor voor wat ex-gedetineerden kunnen ervaren in de overgang tussen de twee werelden binnen en buiten de muren van de gevangenis. Het justitiepastoraat en de religieus geïnspireerde nazorginstellingen willen bruggen tot stand brengen tussen de verschillende (leef)werelden en zoeken verbindingen tussen mensen en organisaties. Liturgie vieren en preken kunnen gezien worden als oefeningen in zulk vertalen en verbinden: een heilig spel om de vrijheid te vieren.

Het eerste deel opent met een bijdrage van Theo de Wit. Gezien de met regelmaat geconstateerde kostbaarheid en ineffectiviteit van gevangnissen en andere justitiële inrichtingen, zo betoogt hij, komt vanzelf de vraag op waarom politiek en samenleving dan toch blijven vasthouden aan dit antwoord op misdadig gedrag. Is de ‘investering’ die gevangenis heet eigenlijk wel te vergelijken met andere investeringen? Toch wordt er juist ook ‘van binnenuit’ de gevangenis regelmatig hardop getwijfeld aan de zin van dit hele systeem, en gezocht naar alternatieven of minstens wegen die de effecten van gevangenisstraf minder desastreus maken. De wereldwijde beweging die wij *restorative justice* noemen is zo’n weg, en zij lijkt opmerkelijk genoeg goed te passen bij de recente politieke keuze voor een ‘participatiemaatschappij’. De Wit pleit echter voor voorzichtigheid bij het implementeren van herstelrechtelijke praktijken, want belangrijke symbolische functies van onze rechtsstaat mogen daarbij niet verloren gaan. Vervolgens concentreert de auteur zich op een bekende casus in Leiden, waar een zedendelinquent die zijn straf erop had zitten werd gehuisvest. De commotie die daarop ontstond roept vele vragen op, waarvan de Wit er drie behandelt: de spanning tussen recht en moraal, de politisering van kinderen bij zedenzaken, en de roep om meer zichtbaarheid en openbaarheid bij de praktijk van het straffen.

De jurist Anton van Kalmthout schrijft over de actuele stand van zaken van mensen die door detentie definitief uitgesloten lijken van de mogelijkheid ooit nog eens in de Nederlandse samenleving te participeren: de tot levenslang veroordeelden. Zij vormen een kleine, maar wel groeiende groep onder de gedetineerden. De opvatting dat levenslang daadwerkelijk levenslang mag en moet zijn, dat wil zeggen tot de dood – wat de huidige inzet van de politiek verantwoordelijken is –, is mede vanwege recente internationale en nationale jurisprudentie echter zeer omstreden. Voornaam argument daarbij is dat levenslange detentie zonder enig perspectief op terugkeer in de samenleving als een mensonwaardige straf wordt gezien.

Detentie en stigmatisering zijn al eeuwen tweelingzusjes van elkaar. De regie over wie wat weet over delict en/of detentie is dan ook van

groot belang voor een succesvolle terugkeer. De terugkeer in de samenleving na een periode van detentie vergt inspanning van de kant van de ex-gedetineerde en de verantwoordelijkheid daarvoor wordt momenteel nadrukkelijk(er) bij de ex-gedetineerde neergelegd. Ryan van Eijk constateert echter dat de ex-gedetineerde in de zogenaamde participatiesamenleving in afnemende mate de regie over die terugkeer in handen heeft. De reden daarvoor ligt voor een groot deel in de moderne communicatiemogelijkheden. De overheid lijkt in deze problematiek achter de feiten aan te lopen en bovendien zelf op twee benen te hinken: persoonlijke rechtsbescherming voor de ex-gedetineerde enerzijds en algemeen veiligheidsbelang (met een beroep op juist die communicatiemiddelen) anderzijds. De belangen van de ex-gedetineerde lijken daarbij meestal niet de doorslag te geven. Van Eijk ziet in de Bijbelse parabel van de verloren zoon een aantal aanzetten voor een alternatieve benadering van de overheid in deze problematiek.

Gevangenispredikant Ype Viersen typeert in zijn bijdrage de verhouding van (ex-)gedetineerden tot de participatiesamenleving als een zaak van vertrouwen. Veel gedetineerden voelen zich buitengesloten en hebben weinig vertrouwen in hun medemensen en in instituties van de samenleving. Dit maakt actieve participatie en het nemen van eigen verantwoordelijkheid tot een moeizame opdracht. Betoogd wordt dat bezinning op basisuitgangspunten van de samenleving en het daarbij passende mensbeeld noodzakelijk is. Wil actieve participatie meer zijn dan zelfredzaamheid, dan vraagt dat om een visie op de aard van de verbondenheid van mensen met elkaar en een openheid voor waarden die het goede leven representeren.

De geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen draagt mede zorg voor de duurzame terugkeer van ex-gedetineerden in de samenleving. In haar bijdrage betoogt Regien Smit dat een constructief sociaal netwerk daarvoor onontbeerlijk is, maar dat dit voor ex-gedetineerden, mede door de detentie, nu juist vaak een probleem vormt. Kerken kunnen bijdragen in het creëren van nieuwe vormen van verbondenheid. Smit zoomt in op de rol die de migrantenkerken kunnen spelen als schakel in de re-integratieketen ten behoeve van ex-gedetineerden uit hun eigen kringen. Voor een goed begrip staat ze stil bij de term 'migrantenkerk'. Daarin kunnen nationalistische vooroordelen verpakt zitten, waardoor migranten beschouwd worden als 'niet behorend tot Nederland'. Om dat te vermijden pleit ze ervoor om Nederland te zien als 'transnationale ruimte'. Met die bril brengt de auteur inheemse - en migrantenkerken binnen dezelfde ruimte in beeld en gaat ze na met welke specifieke aspecten en problemen migrantenkerken te maken hebben, zowel in de samenleving als in het kerkelijke veld. Met behulp van een sterkte-zwakke analyse brengt de auteur tot slot enkele sociale, culturele en theologische aansluitingsfactoren in kaart en doet ze aanbevelingen hoe migrantenkerken daarmee beter kunnen bijdragen aan de aansluiting van ex-gedetineerden op de samenleving en de kerk.

Ook de bijdrage van Reijer de Vries en Herman Noordegraaf richt zich op het veld van de religieus geïnspireerde nazorg voor ex-gedetineerden, meer in het bijzonder op het werk van *Kerken met Stip*. In hun *casestudy* doen ze verslag van enkele kleine, verkennende onderzoeken die masterstudenten van de Protestantse Theologische Universiteit in het voorjaar van 2014 onder begeleiding van de docenten hebben gedaan in een bepaalde Kerk met Stip, namelijk de Nassaukerk in Amsterdam. Ze bezien de praktijk vanuit het perspectief van de inclusieve kerk. Met het begrip inclusiviteit wordt de betekenis van participatie aangescherpt. De auteurs bepleiten een 'inclusieve samenleving', waarin mensen met beperkingen op hun eigen wijze en op gelijke voet met anderen kunnen participeren. In hun reflectie op het onderzoek door de studenten zoeken de auteurs een antwoord op de vraag of en hoe de inclusiviteit in het werk van de Kerk met Stip tot uitdrukking komt. Daarbij doen zij aanbevelingen om waar mogelijk de inclusieve kerk nog beter gestalte te geven.

Het tweede deel van de bundel is gewijd aan liturgie en prediking. Liturg en oud-justitiepastor Theo van Dun gaat in zijn bijdrage op zoek naar wat mystagogisch vieren in de justitiële setting kan betekenen. Vanwege de geloofsstatus van het merendeel van wie in een justitiële inrichting de katholieke (maar evenzeer de protestantse!) kerkdiensten bezoeken en vanwege de pluriforme en multiculturele samenstelling van de groep kerkgangers is het voor de voorgangers van belang een *modus operandi* te vinden, die tot een zekere saamhorigheid kan leiden en die ook helpt in te voeren in het vieren van het (katholieke) geloof. *Mystagogisch vieren* van de kerkdienst kan dat bewerkstelligen. In het eerste deel van zijn bijdrage wordt - na een schets van de boven omschreven uitgangssituatie - ingegaan op de vraag wat mystagogie inhoudt en op de postconcliaire *reinvention* ervan. In het tweede deel komt de praktijk van mystagogisch vieren ter sprake: een *mystagogisch proces* van voorbereiding van de kerkdienst samen met kerkgangers in een *mystagogisch gesprek*, van bevordering van hun actieve deelname tijdens de feitelijke viering, van *mystagogisch voorgaan* en een *mystagogisch catechetische evaluatie* daarna worden daarin beschreven.

Thomas Quartier verkent in zijn artikel liturgische spiritualiteit in het justitiepastaat. Hoe kan een detentie tot transformatie worden? Als eerste stap wordt een model voor spirituele transformatie tijdens de detentie ontwikkeld. Aan de hand van het begrip liminaliteit wordt de detentie als transformatiefase geduid die ritueel vormgegeven dient te worden, wil men daadwerkelijk open staan voor de te maken overgang. In de tweede paragraaf worden liturgische cycli in de gevangenis besproken die voor de rituele vormgeving van de transformatie belangrijk zijn: dag, week, jaar, verblijf en leven. Pastoraal is het van groot belang om het rituele repertoire van gedetineerden met liturgische traditie in dialoog te brengen. In de derde paragraaf wordt naar symbolen gezocht

die vanuit het referentiekader van gedetineerden en vanuit de traditie betekenis kunnen geven aan de detentie. De pastor is daarbij, zo wordt in de vierde paragraaf besproken, zowel begeleider als voorganger.

De bijdrage van Andries Govaart focust op het voorgaan in de liturgie. De auteur stelt dat voorgaan in de liturgie naast exegetische, creatieve, pastorale en liturgische voorbereiding ook voorbereiding vraagt in de liturgische *performance*. Je kunt je namelijk oefenen in authentiek voorgaan en volledig aanwezig zijn in de viering. Authentiek voorgaan is helemaal doen wat je moet doen: echt bidden, lezen, gebaren maken, bewegen en geloven wat je doet. Volledig aanwezig zijn wil zeggen dat we attent met al onze zintuigen aanwezig zijn (wat we misschien het meest ervaren in de stilte). Volledig aanwezig zijn is gevoelig worden voor het woord dat in ons vlees wordt, voor Christus die in ons aanwezig komt. De rol die je als voorganger op je neemt, is - anders dan de rol die je speelt in toneel, drama of dans - je uiteindelijke bestemming, gelijkvormigheid met Christus.

In de bijdrage 'Een stem in bewaring' beschrijft Ciska Stark het belang van een homiletisch 'selfie', een zelfbeeld van de justitiepastor in de rol van prediker. In het spoor van de Amerikaanse homileet Robert Reid beschrijft zij een twaalfstal hedendaagse beelden, van profeet tot geliefde. Deze beelden worden in de hedendaagse homiletiek aangereikt en moedigen de prediker aan tot reflectie op de eigen rol. Het effect ervan is bewustwording en vergroting van het homiletisch repertoire.

De bundel wordt afgesloten met de bijbels-theologische bijdrage van Arie Zwiep. Hij gaat in op de eigen plaats van het werk van de Geest in Lucas en Handelingen. Betoogd wordt dat de Lucaanse pneumatologie (leer van de Geest) gekenmerkt wordt door een sterke nadruk op Pinksteren als anticipatie op het eschaton, een ervaring die de gemeenschap als geheel betreft en die een sterk experimenteel karakter draagt. Theologisch gaat het bij de geestesdoop in Lucas-Handelingen om een ervaring die klassieke tegenstellingen overbrugt en sociale barrières binnen de christelijke gemeenschap doorbreekt. Dit wordt programmatisch beschreven in de Joël-prophetie van Handelingen 2 en exemplarisch uitgewerkt in de rest van het boek. Vanuit canonic perspectief wordt onderzocht of Lucas niet een tegenwicht kan bieden voor de paulinische, wat meer ingetogen visie op de Geest: terwijl Paulus eerst en vooral gericht is op het innerlijk werk van de Geest, benadrukt Lucas juist de zichtbare, tastbare en dynamische aspecten van de Geest.